Խմբագրութենից անկախ պատճառներով, այս համարը ուշացաւ.

№ 48. Դեկտեմբերի 7. — 1872 — Դեկտեմբերի 7. № 48.

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ԳԻՆԸ՝

Տարեկան գինն է 7 ռուբլի (փոստի ծախսով): Օտարաքաղաքացի բաժանորդները պիտի դիմեն այս հասցէով. Въ Тифлисъ. Въ Редакцію Армянской Газеты „Мшакъ“.

Թիֆլիսում կարելի է բաժանորդվիլ խմբագրատան մէջ (Արծրունու տուն) և Իվանովի ընթերցարանումը:

ՄՇԱԿ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆ.

Մանրատառ յայտարարութիւն տպել տալը պիտի վճարէ 10 հատարակ տառի համար 1 կոպէկ արծաթ: Յայտարարութիւններ տպվումեն հայերէն, Ռուսերէն, Վրացերէն, Ֆրանսիարէն, Գերմաներէն և Թուրքերէն:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Պետութեան զանազան տարրերը:—Ներքին տեսութիւն: պ. Էմինի յօդված: Ջրի անմաքրութիւն: Թիֆլիսի մոցիքուներ: Նամակ Նախուց: Նամակ Ղուբայից: Ներքին լուրեր:—Արտաքին տեսութիւն: Նամակ Պարսկաստանից:—Առևտրական:—Յայտարարութիւններ:—Ֆէլիէտօն:

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

Ինչպէս 1872 թուին, նոյնպէս և գալու 1873 թուին „Մշակ“ լրագրի բաժանորդութեան համար առաջարկում ենք ցանկացօղներին զանազան քաղաքներում լինել գործակատարներ: Տաս բաժանորդութիւն հաւաքողին տասնումեկերորդ համարը կուղարկվի ձրիաբար: Խնդրում ենք որ գործակատարներ լինելու ցանկացօղները նամակով յայտնեն իրանց աղքատնունը խմբագրութեանը:

ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԱՐՐԵՐԸ

I

Մեր առաջին տեսութիւնների մէջ մենք շատ անգամ խօսած ենք պետութիւնների կազմակերպութեան վերա:

Պետութիւնները կարող են կազմված լինել զանազան ազգութիւններից, որոնց միացնում է ընդհանուր քաղաքական օրէնքը, և դաշնակցական կամ սահմանադրական միջոցով կապում է նրանց մի քաղաքական մարմնի մէջ:

Բացի ազգութիւններից մի պետութեան կազմող մասերը կարող են հետևեալ տարրերը լինել. զանազան միմեանցից տարբեր լեզուները, միմեանցից տարբեր կրօնքը և վերջապէս քաղաքական կուսակցութիւնները:

Ոչ թէ միայն միջին դարերում, այլ և Ֆրանսիայի մեծ յեղափոխութենից փոքր ինչ առաջ, յեղափոխութեան ժամանակ, և մեր օրով անգամ,—կարծում էին, որ մի պետութիւն կարող է միայն այն ժամանակ հզօր և միացած լինել, երբ նորա բոլոր կազմող մասերը միակերպ կը լինեն:

Լուդովիկ XIV-ի ժամանակը Ֆրանսիական ժողովրդի աշխատասէր, արհեստագէտ, արդիւնագէտ մի մաս, աքսորվեցաւ Ֆրանսիայից,—նորա համար միայն որ այն մասը բողոքական դաւանութեան էր պատկանում:

Ֆրանսիայի մեծ յեղափոխութեան գլխաւոր սխալմունքն էր, որ իւրաքանչիւր քաղաքական կուսակցութիւնը հասնելով կառավարութեանը, ամեն միջոցներ էր գործ դնում նախորդ կուսակցութիւնների հետքերը ջնջելու, բոլոր ժամանակակից կուսակցութիւնների գոյութիւնը արմատից հանելու:

Շատ ժամանակ չէ որ ամբողջ Աւստրիայում տիրապետող լեզուն պաշտօնապէս համարվում էր գերմանականը, իսկ տիրապետող և տէրութենից ճանաչված կրօնքը,—կաթօլիկութիւնը:

Շատ ժամանակ չէ որ Գերմանիայում հրէաները չէին վայելում այն քաղաքական իրաւունքները, որք վայելում էին գերմանական պետութիւններում քրիստոնեայ հպատակները:

Շատ ժամանակ չէ որ Ռումանիայում նոյն հրէաները զրկված էին անշարժ կալվածները և հողը գնելու իրաւունքից:

II

Չէ կարելի ուրանալ, որ միացած պետութիւնը աւելի հզօր է, աւելի ոյժ ունի քան թէ այն պետութիւնը որի մէջ միութիւն չը կայ: Բայց պէտք է նախ և առաջ համաձայնվել թէ ինչ է միութիւնը:

Եթէ միութիւն բառով մենք պէտք է հասկանանք միակերպութիւն, այն ժամանակ Աւստրիայի պետութիւնը, որտեղ գերմաներէն լեզուով խօսողները բազմաթիւ են քան թէ զանազան ուրիշ մանր լեզուներով խօսող խմբերը առանձին վերցրած,—պիտի ստիպէ իր բոլոր հպատակներին գերմաներէն խօսելու: Այն ժամանակ Ֆրանսիան որտեղ բազմութիւնը կաթօլիկ եկեղեցու դաւանութեանն է պատկանում, պիտի ստիպէ բողոքականներին ընդունել կաթօլիկութիւնը: Անգլիան, որտեղ տիրապետող կրօնքը բողոքականութիւնն է, պիտի հարկադրէ կաթօլիկ Իրլանդացիներին բողոքականութիւնը ընդունելու… և այլն:

Պատմութիւնը մեզ ցոյց է տալիս որ երբ մի տարրը կամենում է իր հետ միացնել մի ուրիշ տարրը, որ նորանից թոյլ է,—այն ժամանակ առաջինը չէ ձգտում ստեղծել միջին մի երևոյթ երկուսի մէջ, այլ կամենում է իրան ենթարկել, միակերպացնել իրանից թոյլ երևոյթը…

Բայց միակերպութիւնը չէ նշանակում միութիւն:

III

Ահա մի օրինակ կատարելապէս միացած, բայց ոչ միակերպ քաղաքական մարմնի:

Մենք կամենում ենք խօսել Շվէյցարիայի վերա:

Շվէյցարիայի քաղաքական կեանքը շատ նման է նորա տեղագրական և աշխարհագրական դրքին: Ինչպէս տեղագրութեան և կլիմայի կողմից նա բազմատեսակ է, այնպէս և ժողովրդի կեանքի և քաղաքական կազմակերպութեան կողմից…: Բայց այնուամենայնիւ նա միացած է:

Բացի գլխաւոր երեք կազմող տարրերից, Ֆրանսիացիներից, գերմանացիներից և իտալացիներից, գլխաւոր երեք կրօնքերից, կաթօլիկ, բողոքական և կալվինական դաւանութիւններից,—կան Շվէյցարիայում բազմաթիւ անհատները որք աշխարհի զանազան կողմերից գաղթած են այդտեղ, ընդունված են որպէս հանրապետութեան քաղաքացիները, որոնցից մինը հրեայ է, միւսը յունական դաւանութեան է պատկանում, երրորդը անգլիկանեան դաւանութեան…:

Ընդհանուր միութեանը չէ արգելում և այն, որ Ժընեվում դատաստանները, փօստը, կանտօնի քաղաքական խորհուրդը,—իրանց գործերը Ֆրանսիերէն լեզվով են կատարում, Ցիւրիխում գերմաներէն լեզվով, իսկ Տէսսին կանտօնի մէջ իտալերէն լեզվով…:

Բացի սորանից, որքան կուսակցութիւններ կան … բայց ոչ մինը նոցանից չէ աշխատում ոչնչացնել միւսին, այլ ընդհակառակն պետութիւնը աշխատում է բաւականացնել ամենքին, թոյլ տալով կենդրոնական Ազգային խորհրդի մէջ (Բէրն քաղաքում) իւրաքանչիւր մի կուսակցութեանը իր ներկայացուցիչներին ունենալ…

Շվէյցարիայի ամեն մի կանտօն (նահանգ) ունի իր սեփական կառավարութիւն, որ իր ներքին գործերի մէջ բոլորովին անկախ է կենդրոնական ազգային ժողովից և նորա հետ կապ ունի միայն ընդհանուր քաղաքական հարցերի վերաբերութեամբ:

Այսպիսով Շվէյցարիայի հանրապետու-

ՖԷԼԻԷՏՕՆ

Ումը կարելի է առողջ հասարակութիւն անուանել:—Ի հարկէ, Թիֆլիզի հասարակութեանը:—Ինչ ունենք, և ինչ չունենք:—Իմ երեխայութեան ժամանակուայ սովորած դասս:—Իմ շնորհակալութիւնը մեր պատմաբան-սուֆլիօրին:—Մենք Ռօբէսպիէրի մասին ոչինչ չենք լսել. իսկ պ. Հէյսսերն էլ մեր-գերապատուելի սուֆլեօրի մասին:—Դարձեալ ազնիւ-խարդախութիւն:—2000 տարի առաջ ինչ մարդիք կային:—Մեր միւս պահանջմունքները:—Հասարակութիւնն է երկաթուղու համար կազմվել, թէ երկաթուղին հասարակութեան համար:—Պ. Թարաքեամի կարծիքը գեառւ Անգլիացու մասին:—Ալէքսանդրովսկի այգիի արք և կանայքը: Ճակատագիրս, ինձ հարց է առաջարկում:

Եթէ առողջ հասարակութիւն կարելի է անուանել նրանց, որոնք ջրի պէս գնում են, իսկ աւազի պէս մնում, որոնք դիմում են իրանց նպատակին էնպէս—ինչպէս մեռնող հիւանդի առողջանալու յոյսը. որոնք սակաւախօս են—ինչպէս պ. Սէնէքերիմ Արծրունին. բարեխիղճ - մեր փաստաբանների նման, բաղդաւոր—որպէս հայ-թատրօնական խումբը. գործունեա—ինչպէս մեր փիլիսոփաները, ուրեմն էդ կողմից Թիֆլիզը կարող է իրան ամենաբաղդաւոր քաղաքներից մինը համարել, և պահանջել իր փառաւոր երևոյթները նկարագրող ֆելիէտօնիստից, որ գոնեա սպասի պատրաստի իր համար, եթէ ոչ անուշահոտ վարդից ու մանիշակից, գոնեա հոտաւէտ սոխից ու սխտորից:

Թիֆլիզի էդ արժանի յատկութիւններ ունենալը, հետևում է իր կազմակերպութեան աքանչելի բաղդրութիւններից:

* * * *

Եթէ ես բղամիտ ֆէլիէտօնիստ չը լինէի, ես կը պատմէի էդ աքանչելիքները, իսկ առ ժամ, միայն այս կարող եմ ասել. որ Թիֆլիզը ունի մօտ 100,000 բնակիչ, որոց զարգացման համար չինել է չորս կամ հինգ ուսումնարան, իսկ բարոյական կենցաղավարութեան համար էլ, 4000 գինետուն: Ունի երեք մատենադարան,—իսկ 99,999, չը կարդացող: Ունի մասնաւորին պատկանող մէկ թատրոն,—իսկ ընդհանրին սեփհական հարիւրաւոր խայտառականոց: Ունի մարմինը խստակող մին քանի բաղանիք—բայց հոգին չաղնուացնող 1001 սխտեմաներ: Ունի հաշտարար դատաւորներ, բայց հաշտուող և ոչ մէկը: Ունի Ցեցերօններ, Հօրտէնզիօներ, Լինկօլներ, Ստիւարտներ, Էպամինոնդէսներ, Դէմօսթէնեսներ, բայց դրանց պատմութիւնը լսող, չը հասկացող, ի զուր տեղը նալլ անող—մէկ պ. Սէնէքերիմ Արծրունի:

♂

Ասացի մէկ պ. Սէնէքերիմ. բայց չասացի, որ ես նախանձում եմ դրա փառքին:

Ստիպել հասարակութեանը որ իր վերայ նայեն իբրև Դեմօսթէնեսի ու Ցիցերօնի պատմութիւնը գիտացողի վերայ, ինչ էք կարծում, պակաս փառք է:

Ես հիմի շատ լաւ յիշում եմ, որ տասն և հինգ տարեկան հասակումս, երկրորդ դասատան, երրորդ սեղանի. չորրորդ դասընկերիցս յետոյ. վերայ հինգերորդ տեղումը նստած ժամանակիս, էդ երկու ճարտասաններից, մինը Հռօմ, իսկ միւսը Աթէնք անուններ ունեցող քաղաքի, պատմութեան դասս լաւ իմանալու համար, իմ ողորմածահոգի վարժապետիցս 5 թուանշանով և մի Եզովպոսի առակախօսութեան գրքով վարձատրուեցայ:

Հիմի պ. Սէնէքերիմ Արծրունին, մեր երեխայութեան ժամանակին սովորած դասը, Մեղուի մէջ կրկնում է, ու մեզ համար սուֆլեօրութիւն (յուշարարութիւն) է անում: Ես էդ մասին անչափ շնորհակալ եմ իրանից: Հայ-աղքատ գրականութիւնը, տասն և հինգ տարի առաջ սովորած դասով հարստացնել, փո՞քր ծառայութիւնն է:

Էդպիսի մեծահոգի վարմունքի համար, ես պատրաստ եմ իմ բարեհոգի վարժապետի ընծայած Եզովպոսի առակախօսութեան գիրքը իրան նուիրել: Էդ գիրքը թէև շատ հնացել է, մաշուել և մկների կրծոցին ենթարկուել. բայց այնուամենայնիւ, կարող է ամենաարժանի երախտագիտութեան նշան համարուիլ, պ. Սէնէքերիմ Արծրունու պէս XIX-դ դարի պիտանացու ղաւակին. որը այժմեան գրականութեան նշանակութիւնը, աշխատում է բացադրել մարդկային ցեղի աշխարհքիս զանազան կողմերը տարածուելու ժամանակուայ երևոյթներովը և ամենամօտիկ ժամանակուայ … Հարուն-ալ-Ռաշիդ-խալիֆայի թագաւորութեան արխիվից հանած տեղեկութիւններովը…

Բացի էդ տեղեկութիւններից նա տեղեկացնում է մեզ նոյնպէս և Ռօբէսպիէրի, Տրօնշէնի, Մէրշէնի Դեմիենի, և ուրիշ շատ դրանց նման ենի-ենի—անունների հետ. որոց մասին համոզուած է մեր գերապատուելի սուֆլեօրը թէ՝—Մշակի խմբագրութեան անձինքը, լսած անգամ չը կան:

Ճշմարիտ է, մենք նրա ճանաչած Ռօբէսպիէրի մասին, լսած անգամ չը կանք:

Մենք լսել ենք, որ 1789-ն ֆրանսիական մեծ-Ռէվօլիւցիայի ժամանակին, կար մի Ռօբէսպիէր (նա եղբայր էլ ունէր, որ փոքր դեր չը խաղաց էդ միջոցներին) որը սկզբումը յայտնի էր միայն սահմանադրական ժողովի մէջ, իբրև ձախակողմեան ծայրայեղ կուսակցութեան նշանաւոր հռետոր: Աւելի մեծ նշանակութիւն ստացաւ նա 1792 թուականին, օգոստոսի 10-ի անցքերից յետոյ, որոյ գլխաւոր դրդողներից մինն էր: Կարծեմ պարոնի պատմած Ռօբէսպիէրն էլ, էս մի և նոյն անձն էր. թէև համոզուած եմ, որ էլի մենք, նրա պէս լաւ չենք ճանաչում Ռօբէսպիէրին…

Հիմի հարցրէք ինչի:

Էնդուր համար, որ նա հիմնուելով Ռօբէսպիէրի այն խօսքերի վերայ, որը նա ասել է—եթէ ինձ չեն թոյլ տալ պաշտպանել իմ ազատութիւնը, եթէ ինձ կարգելեն իմ պաշտպանութիւնը յանձնել նրան (փաստաբանին) որին ճանաչում եմ խղճմտանքով և այլն և այլն արժանաւորութիւններով մարդու, էդ կը նշանակի սրբապղծութիւն անել,—հիմնուելով այդ խօսքերի վերայ, հանդիսացնում է այդ մարդուն՝ իբրև փաստաբանութեան սկզբունքը յարգող, պատուող, և պաշտպանող անձն. իսկ մենք, հիմնուելով նոյն

թիւնը համնում է կատարեալ միութեանը ոչ թէ խիստ միակերպութեան միջոցով, այլ բազմատեսակ և միմեանցից բոլորովին տարբեր պետութեան մէջ գտնվող տարրերի մէջ ընդհանուր հաւասարակշռութիւն մտցնելով:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մեր անցեալ համարում մենք յիշեցինք որ ռուս „Православное обозрѣніе“ ամսագրի մայիսի տետրակում հրատարակվեցաւ պ. Մկրտիչ Էմինի „Очеркъ Исторіи армянской церкви“ յօդվածը:

Գրվածքը բաժանվում է երկու մասի. առաջինը ինքն պ. Էմինի առաջաբանն է, երկրորդը Ֆրանսիերէն գրված մի յօդվածի թարգմանութիւնն է...

Յօդվածը պարունակում է իր մէջ թէ պատմական, թէ աստուածաբանական հարուստ նիւթերը...

Հեղինակը թէ իր առաջաբանի, թէ այն յօդվածի մէջ, որ նա առաջարկում է ընթերցողին, որպէս իր միտքը հաստատելու համար,—ջանք է գործ դնում ծանօթացնել ռուս հասարակութիւնը Հայոց եկեղեցու, նորա պատմութեան և մեր կրօնքի էութեան հետ: Յօդվածը պատմում է մեզ ինչպէս ծագեցաւ Հայոց ազգի մէջ քրիստոնէական կրօնքը, հաստատում է որ Հայոց ազգը առաջին քրիստոնէական ազգն է եղել, (թէև մի քանի ժամանակից յետոյ հակառակելով իրան, անվանում է յունաց եկեղեցին Հայոց եկեղեցու աւագ քոյրը), մանրամասնաբար ցոյց է տալիս մեզ թէ ինչ հալածանքներին է ենթարկվել քրիստոնէութեան գաղափարի համար մարտիրոսները մեզանում, ինչ յարաբերութիւններ մէջ եղել է մեր եկեղեցին յունական եկեղեցու հետ,—և վերջապէս ընթերցողը դուրս է բերում յօդվածի ընթերցանութենից, որ Հայոց ու յունաց եկեղեցիների մէջ ոչ թէ միայն նմանութիւն կայ, բայց և զանազանութիւն չը կայ, և եթէ մի քանի տարբերութիւնները պատահվում են վարդապետութեան մէջ, այդ մի կողմից տարակուսանքների հետևանք է, միւս կողմից սորա պատճառը այն է, որ քրիստոնէութեան առաջին դարերի Հայոց լեզուն, համեմատելով յունականի հետ, աղքատ, և բառերով իբր թէ աղքատ էր... Այնպէս որ տարբերութիւնները մտան վարդապետութեան մէջ միան անաջող և վատ թարգմանութեան միջոցով:

Օրինակ Քաղկեդօնի տիեզերական կրօնական ժողովից հաստատված վարդապետութիւնը եթէ հայերից չընդունվեցաւ,—պատճառը այն էր, հեղինակի կարծիքով որ ժողովից յայտնված մտքերը հայերէն լեզվով վատ թարգմանվեցան...

ՋՐԻ ԱՆՄԱՔՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ջուրը այն դրութեան մէջ, ինչպէս որ բնութիւնը մեզ տալիս է, նա միշտ անմաքուր է:

Շատերին կարող է այս միտքս պարադօքս երևել: Սաստիկ անձրևէ վերջը՝ լեռներէն հոսանքները ամեն տեսակ նիւթեր իրենց հետ բերելով գետերի, առուների ջրերը ուռացնում են և նրանց պղտոր գոյն են տալիս, այդպիսի ջրերի անմաքուր լինելը հաւատում են, բայց թէ խիստ բարձրէն թափւող անձրևի պարզ կաթիլները կարող են անմաքուր լինել, թէ անտառի մէջ երկրի խորէն դուրս թափող կարկաղահոս աղբիւրի ջուրը բազմատեսակ երկրային նիւթերի հետքեր է իւր մէջը պարունակում—այդ դժուար են հաւատում: Մեր միտք չէ այս գրուածքի մէջ քիմիական փորձերով մեր ասածը ապացուցել, հետաքրքիր ընթերցողը կարող է քիմիկոսի լաբորատօրիում մտնել և այնտեղ փորձով տեսնել:

Մենք արուեստական միջոցով կարող ենք միայն բոլորովին մաքուր ջուր ստանալ, և այդպիսի ջուր միայն կարող է քիմիկոսը իւր փորձերի համար գործածել:

Կիրով խառնուած ջրի անմաքրութիւնը այնպէս աննշան է և նրա գոյնը և համը այնպէս քիչ փոխող, որ այսպիսի ջուրը համեմատելով շատ գետերի և մանաւանդ ծովի ջրերի հետ, մաքուր կարելի է անուանել. գետերի մեծ մասը իրենց ջրերի սեպհական գոյնը առել են բազմատեսակ նիւթերի խառնուրդէն. գետերը առնում են այդ նիւթերը թէ իրենց ափերէն և թէ այն տեղէն, որի վերայ իրենք վազում են և դոքա մեքենապէս ջրի հետ միացած երկար ժամանակ դրա հետ շրջում են և վերջը կամաց կամաց տակն են ընկղմում և այնտեղ տիղմ են ձևացնում: Բաւականիս հաստատ կերպով կարելի է առանց տեղի մի երկրագիտական որպիսութիւնը գիտնալու, որոյ մէջով այսպիսի գետ է անցնում, ջրի խառնուրդէն այդ եզրափակել: Օրինակի համար, մենք գիտենք, որ Իսլանդիայի և հարաւային Ամերիկայի գետերը իրենց սպիտակ գոյնը ստացել են սպիտակ երկրէն, որմէ մանրիկներ մեքենապէս լուծուած ջրի հետ վազում են: Իսկ Զուիցերիայի լճերը իրենց կանանչ գոյնը ստացել են Ալպեան լեռների ջրերէն, որոնք իրենց աղբերը լճերումն են հաւաքում: Մի և նոյնը կարելի է ասել ովկիանոսի ընդարձակ ջրերի մասին:

Այդ ամեն յիշած անմաքրութիւնները ջրին չեն արգելում իւր բնութեան տնտեսութեան մէջ ունեցած պարտաւորութիւնը կատարելու, ընդհակառակն դոցամէ շատերը անհրաժեշտ միջոցներ են այն նպատակին համնելու համար: Ջրի այն ամեն խառնուրդները, որոնք անօրգանական այսինքն հանքային նիւթերէ են բաղկանում, նրա որպիսութիւնը այնպէս չեն փչացնում, որ մարդուս կազմուածքի վերայ ոչնչացնող ներգործութիւն ունենայ: Ուրիշ բան է, երբ որ և իցէ պատահմունքով ջուրը օրգանական, այսինքն կենդանական և բուսական մարմինների ապականուելովը անմաքրուած է: Թող իմէ մէկը, ընդհանուր ծանօթ բան փորձելու համար, կանգնած լճակի ջրէն, նա շուտով դորա վատ ներգործութիւնը կը զգայ իւր մէջը: Լճակի մէջ խառնուած օրգանական նիւթերն են, որ այնպիսի զօրեղ կերպով մեր կազմուածքի վերայ ներգործում են:

Ամենքը գիտեն Կուր գետի որպիսութիւնը՝ նրա բնական անմաքրութիւնը բաւական չը լինելով, քաղաքիս բոլոր աղբերը այնտեղ են հաւաքվում և այդպիսով նա ներկայանում է մեզ իբրև շտեմարան ամեն անօրգանական և օրգանական վնասակար նիւթերի:

Այսպիսի ջրի մարդկային կազմուածքի վերա վնասակար և վտանգաւոր ներգործելը աչքի տակ ունենալով կարելի է ասել, որ Կուր գետը մշտնջենաւոր վտանգ է ամենի առողջութեան դէմ: Ամեն տեղի, ամեն քաղաքի վարչութեան գլխաւոր պարտաւորութիւնն է, կարելոյն չափ հասարակութեան լաւ ջուր տալ, որ այդ կողմանէ գոնեայ իւրաքանչիւրի առողջութիւնը ապահովուած լինի Այս առարկայի ամենահարկաւորութեան մօտ, մենք չենք կարող թագցնել մեր նկատողութիւնը, թէ ամեն վարչութեան անհոգութիւնը և անտեղի խնայելը դառնում է յանցանք անհատների առողջութեան դէմ:

Թէպէտ և կարելի չէ ասել, թէ վատ ջուրն է միայնակ պատճառ որ և իցէ ախտի, օրինակի համար խօլերայի ծագման, բայց պարզ ապացուցուած է, որ նա մարդկային կազմուածքը շատ դիւրին ենթարկում է կպչող հիւանդութիւնների, և երբ ժանտախտ մի երևան է գալիս, դա նրան զարգացնում է և առաջացնում: Այս տողերս ուզում եմ օրինակով պնդել:

Լօնդօն քաղաքը ստանում է իրեն հարկաւոր ջուրը երկու ընկերութեան ձեռքով. Լամբէթ—կօմպանի և Սութվարկ—Վօքսալ—կօմպանի: Երբ 1848—1849 Լօնդօնումը խօլերայ կար, այդ երկու ընկերութիւնը Թէմզ գետի մէկ տեղէն միասին ջուր էին հանում, ուր քաղաքի բոլոր կլօակները հաւաքվում էին: Քաղաքի երկու մասումն էս, ուր այդ երկու ընկերութիւնները ջուր էին բաժանում, մեռնողների թիւը հաւասար էր. առաջինումը հազար բնակչէն 12 էին մեռնում, իսկ երկրորդումը հազարէն 11: Բայց 1853—1854 տարուայ խօլերայի ժամանակը հանգամանքները բոլորովին փոխուել էին: Այդ ժամանակը մեռան այն տներումը, որտեղ Սութվարկ—և Վօքսալ—կօմպանի ջուր էր տալիս, հազարէն 13, իսկ այն տներումը, ուրտեղ Լամբէթ—կօմպանի ջրի հօսն էր քաշում, հազարէն 3 միայն մեռան: Ինչ էր այդ զարմանալի զանազանութեան պատճառը: Ինչպէս որ ընդունում են, այն է, որ այդ միջոցին Լամբէթ—կօմպանի իւր առաջուայ տեղն թողել էր և Թէմզի վերն էր գնացել, ուրտեղ քաղաքի կլօակները չէին հաւաքվում, և այդպիսով նրա բաժանած ջուրը համեմատաբար աւելի մաքուր էր քան թէ միւս ընկերութեանը:

Դոկտոր Սպանդարեան.

ԹԻՖԼԻՍԻ ՄՕՑԻՔՈՒԼՆԵՐԸ.

Մօցիքուլ խօսքը նշանակում է՝ միջնորդ, կամ միջի մարդ, այսինքն երկու մարդ, երկու մարդի գործը հաշտեցնող. Մօցիքուլութիւնը գործ է դրնվում ամուսնութեան մէջ, աղջկայ և տղայի հայրը միմեանց հետ հաշտեցնել, նոցա որդիքը միմեանց վերայ նշնել, և պսակել տալ.

Այդ արհեստով պարապուողները մեծ մասամբ լինում են աղքատ, մարդուցը բաժանված, կամ այրի մնացած կնիկներ, որք չէին սիրում գործը և ձեռքի աշխատանքը. և յոյները դրած իւրեանց ճարտար չատախօսութեանը, սիրում էին հեշտ կերպով փող վաստակել.

Մօցիքուլի պաշտօնը մի և նոյն է, ինչ որ է դալալի պաշտօնը վաճառականութեան մէջ. Նոքա առանց պատասխան տալու իւրեանց խղճմտանքին, խօսում են ինչ որ պէտք էր աղջկայ և որդայի սօվդան բարիշացնելու. Տալիս են աղջկան այնպիսի ազնիւ յատկութիւններ, որ իրօք նորա մէջ չը կային. և ծածկում են նորա պակասութիւնները, որ ունէր նա. Եւ նոյնը անում են փոխադարձաբար տղայի մասին.

Օրինակի համար, եթէ աղջիկը փոքր ինչ թեթևամիտ էր, ասում են. „ ջեր երեխայ է, տանըր-

իսկ Րօբէսպիէրի ասածի վրայ թէ՝ „խօսքերով չի կարելի մարդու վրայ կարծիք հիմնել, պէտք է նայած գործին, թէ ինչ է անում“ ասում ենք,—թէև Րօբէսպիէրը գիտէր իր կեղծաւոր ճառերով (էդ նորա ամենանշանաւոր յատկանիշներից մինն էր) հազար ու մէկ տեսակ դուդուկներ ածել, լսողների ականջին, նայելով թէ ինչ տեղ, ինչ անձանց, և ինչ րոպէին խօսում, թէև փաստաբանի փուչ-կենդանի մեռօղի պէս, երբ ուզենար կանանչ կերևար, երբ ուզենար դեղին, թէև կարողանում էր սրտի ուզած ժամանակը մարդկային իրաւանց ամենահաւատարիմ մարտիրոսը ձևանալ, բայց ինքը, միևնոյն ժամանակը՝ սրով, գըլխով, ուղեղով, ու իր բոլոր գործքերով, ամենաարիւնարբու դէսպօտներից մինն էր.

Մենք լսել ենք մեր ճանաչած Րօբեսպիէրի մասին՝ պ. Հէյսսէրից, որը թէև պարոնի պէս, Հարուն-ալ Ռաշիդ խալիֆայի թագաւորութեան արխիվից չէ հանել իր տեղեկութիւնները, բայց որը 1840 թ. ունեցաւ միջոց տակն ու վրայ անել փարիզեան բոլոր արխիվները և մատենադարանները, որտեղից հանեց ամենահաւատարիմ, ամենաանկողմնակի փաստեր և իրողութիւններ, 1789 թուականի ըէվօլիւցիայի վերաբերութեամբ.

Հէյսսէրն ասում է, „որ էդ մարդը, էդ Րօբէսպիէրը, իր կեղծաւոր, թունաւոր, և զրպարտութիւններով լիքը ճառերով նմանում է բորենուն, որը հանդարտ և զգոյշ քայլերով պտտում է իր զոհի չորս կողմը, յանկարծակի յարձակմունքով ոչնչացնելու համար. Ով որ կամենում է հաւատալ. թէ էդ մարդը, խօսելով իր ճառերի մէջ, մարդասիրական ու մարդկային սրբազան իրաւունքը պահպանող սկզբունքների վերայ, գոնեա մի անգամ, անկեղծ համոզմունքով էր խօսում, թող հաւատայ, ու ողորմի նրանով. Բայց ես կարծում եմ, որ էդ, ոչ ոքի համար կարելի չի“.

Ի հարկէ կարելի չէ պ. Հէյսսէր, եթէ ամէնքն էլ քեզ պէս իրա կարծիքը հիմնէին մարդու գործունէութեան վերայ և ոչ թէ վերացական կերպիւ յայտնած մին քանի ֆրազների...

Եթէ դու մեր գերապատուելի սոֆիստին ճանաչելիս լինէիր, էն ժամանակը կասէիր—ոչ ոքի համար կարելի չէ, բացի հայութեան, էդ իմաստուն ազգի պիտանացու զաւակ պ. Սէնէքերիմ Արծրունու համար.

* * * *

Մեր իմաստուն ազգակցի համար մէնակ էդ չէ կարելի. Նա ուրիշ շատ անկարելի բաների էլ է ձեռը տալի.

Որպէս զի կարողանայ Մշակի 41-դ համարի առաջնորդող յօդուածին պատասխանել, որտեղ պախարակուած էր փաստաբանական մեթոդը գրականութեան մէջ, սկսում է ամենաազնիւ խարդախութեամբ հարցերը շեղել, և ասփեստակմանութեան մեթոդի վերայ հիմնած, խօսել փաստաբանութեան պատմութեան և օրէնքի առաջ ունեցած նշանակութեան վերայ.

Սրանից երկու հազար տարի առաջ, մի մարդ կար, ասում է պ. Սենեքերիմը, որի անունն էր Ցիցերօն. Ցիցերօնի ժամանակին ուրիշ մարդիք էլ կային. էդ մարդկերանցից ամէն մէկը իր համար առանձին անուն ունէր. որք են. Բրուտ, Օգոստիոս, Գրակղոս, Յուլիոս Ցեզար, և այլն.

—Յետոյ.

—Յետոյ էն, որ Ցիցերօնը սկսում էր մի գործ պաշտպանել.

—Է-՛-է.

—Բա՛-ա՛-ս.

—Իսկ մնացածները ինչ էին անում.

Մնացածները, Օկտաւիօսն ու Բրուտը սկսում էին մէկ մէկու իրանց միտքը յայտնել:

—Իսկ Գրակղոսն ու Կեսարը.

—Գրակղոսն իր օրէնքի նախագիծն էր կարդում.

—Կեսարն էլ.

—Չէ, Կեսարը ճառը էր կարդում.

—Բոլորը մէկ տեղ, թէ մէկ մէկուց յետոյ էին անում էդքան բաները.

—Ոչ բոլորը մէկ տեղ.

—Յետոյ հասկանում էին մէկ մէկու թէ ոչ.

—Էդ պէտք է պ. Սէնէքերիմին հարցնել.

—Յետոյ դրանից ինչ դուրս եկաւ.

—Դրանից էն դուրս եկաւ, որ նա ասում է, թէ որովհետև էդ մարդիքը կային, ու էդքան բան արել են, ուրեմն դրանք մեծ մարդիք են.

—Յետոյ դուք ասել էք թէ մեծ մարդիք չեն.

—Ով գլուխ մեռած, թէ էդպէս բան լինենք ասած.

—Բաս ինչ է ուզում ձեզանից.

—Արի ասա, ես ինչ գիտեմ. Ասում է որովհետև դրանք երևելի մարդիք են, և որովհետև երևելի են իրանց փաստաբանական մեթոդով, ուրեմն XIX-դ դարու գրականութիւնը, պէտք է հետևի սրանից 2000 տարի առաջ գործ դրած մեթոդին.

Ի հարկէ, շատ լաւ կը լինէր, եթէ իմ սիրական ազգի ոչ-ու փուչ իմաստունների թիւը, շատ չը լինէր քան դծովի ցեխը. Գուցցէ էդ միջոցին, էդպիսի փառաւոր, և հնութեան աւերակների վերա բուսած, և ծաղիկներով զարդարած Սէնէքերիմափաստաբանա-ճարտասանական մեթոդը, կօրչէր ի խոր խորխորատ, որպէս ի ցնծութիւն XIX-դ դարու նոր սերնդի, լուսաւոր և թարմ մտքերի նոյնպէս, ի սուգ և ի թախծութիւն մեր բոլոր վանքա-խցա-ակադեմիա—լազարեւական կրթութեան քթոցներով բարձած հռետորականների...

♂

Բայց մինչև որ էդ սարսափելի բաները կը պատահեն, մինչև որ, մայր-թագուհուհի-տգիտութեան հին մեթօդները՝ կանհետանան մեր միջից, ես հրաւիրում եմ ձեր ուշադրութիւնը պարոններ, դարձնել մեր հասարակական ուրիշ պահանջմունքների վերայ.

Պահանջմունքները թափվում են մէկ մէկու ետևից, կարկտի նման. . . .

* * * *

Պահանջում են,—որ Պօտի Թիֆլիզեան երկաթուղու կօնդուկտօրները չը հարբեն. Ճանապարհորդներին չը հայհոյեն, երկաթուղու գնացքը չը դանդաղեցնեն. ակները րէլսերից չը թռցնեն. չը կոտրատեն, բուֆէտումը լաւ կերակրեն, թանդ

կու տարեկան է, կու մեծանայ ու խասիաթը կը փոխէ“: Թէ աչքն է ցաւում, ասում են՝—„ջիբ-լիբօ ունէ կու սրծնի“:

Բացի արտաքին պակասութիւնները, նոքա թագցնում են և շատ ներքին հիւանդութիւնները որպիսի են. թուլացկոտութիւն, յիմարութիւն, գըժութիւն և այլն:

Նոյնը գործ են դնում նոքա և երիտասարդի մասին: Եթէ նա անբարոյական էր, արբեցող էր թուղթ էր խաղում, ասում են. „ջէր ջէհիլ տղայ է, պսակուի խելքը գլխին կը գայ“: Եթէ նա ուսում չունէր, նորան Արիստոտել և Պլատօն են շինում:

Մօցիքուլը չէ կարող իւր նպատակին հասնել, եթէ նա տասն խօսքից ինն սուտ չասէ: Նորա համար մի և նոյն է, երկու կողմերն նոյնպէս խաբվում էին, նա մի բան միայն աչքի առաջ ունի, այն է իւր վարձը, որ պիտի ստանայ փեսայի և հարսնացուի ծնողքներից:

Պսակից յետոյ ամուսնացուքը նոր են զգում, որ նոքա պատահել էին միմեանց հակառակ հրէշ-ների . . . : Այնուհետև սկսվում են ընտանեկան երկպառակութիւնքը,—այր և կնոջ կեանքը թու-նաւորվում է . . . :

Ով է մեղաւոր: Մօցիքուլները:—Մենք այնքան չենք մեղադրում նորանց, որովհետև խաբեբայու-թիւնը նոցա փէշաքն է:

Այլ մեղաւորն է մեր ժողովրդի հասարակական կեանքի կազմակերպութիւնը, որ աղջկայ վերայ նոքա դեռ ևս նայում են, որպէս վաճառքի նիւ-թի վերայ և ամուսնութիւնը մնդանում դեռ առևտուր է: Գ. Մնհր . . . ց:

ՆԱՄԱԿ ՆՈՒԽՈՒԻՑ.

Ա

Նուխի քաղաքը իր բազմաթիւ գիւղերով է կով-կասի ամենաարդիւնաբեր գաւառից մինը: Նա ըն-կած է մի մեծ ձորի մէջ, որոյ արևելեան կողմից բարձրանում են կանաչազարդ բլուրներ, որոնք դէպի հիւսիս ձգուելով միանում են Դաղստանի լերանց երկայն շարքի հետ: Իր պատուական և գեղեցիկ կլիման, բերդի հողը և յարմարութիւնք տարեկանութեան լեռնականների և շինականների հետ հրապուրած է այստեղ գաղթականների մի բազմութիւն այստեղ ընտրելու:

Բնակիչք Թուրքերը 3000 տուն են, իսկ հայերը 600 տուն:

Ջորի զաւիլար տեղում շինուած կայ քաղաքի բերդը, *) ուր և լինում է տէրութեան խազնէն, փոշտը, քաղաքի բանդը:

Այս բերդը ոչ այնքան հեռու անցեալում ծա-ռայում էր թէ բնիկներին և թէ օտարականներին իբրև ապաստանարան Լէկզի յափշտակութիւնից և որից փախչելու համար, միւսը առնելուց յետոյ այս տեղերը մինչև 50—52 թուականները ենթար-կուած են եղել վտանգի և երկիւղի մի յետոյ կամ հարիւր ձիաւոր Լէկզիք բաւական են եղած քա-ղաքը սարսափի մէջ ձգելու, որոնցից ազատուելու համար բնակիչները փախել են այդ բերդում ա-պաստան գտնելու և շատերը դեռ կենդանի յի-շում են որ բերդը պաշտպանելոյ համար ստիպուած են եղել զէնք բռնել. բայց այժմ, ոչ Լէկզին ոչ յելուզակներու խումբը չեն կարող վրդովել ժո-ղովրդի հանգստութիւնը: ժամանակը ամեն բան փոխումէ . . . չը կան նաև այն առաջուայ մարդասպանութիւնները և կողոպտումնքը, որոնք սովորութեան մի նման սովոր կրկնվում էր Նուխուց և իր գաւառների մէջ: Օրէնքը իր խստութիւնով գործադրուելով՝ ստիպեց յարգել ամենին բարե-կարգութիւնը և արդարութիւնը:

Բերդի ներքև ոչ շատ հեռու շինուած են իրարու մօտ մի քանի մեծ և հոյակապ քարվանսարաներ ահա այստեղ են բնակվում օտարականները և այստեղ է լինում գլխաւորապէս Նուխուայ առևտուրը: Իսկ բնիկների տները սփռուած են այդ ընդարձակ ձորում, շրջապատուած իւրաքանչիւրը բաղարաղչայով, որոնք ամառուայ այն գեղեցիկ ժամանակում, նայողին հրապուրիչ տեսարան են ընծայում. տների մեծ մասը ասիական կերպով են շինուած, կան նաև եւրօպական ճաշակով շինուած տներ. փողոցները առհասարակ նեղ, և անմաքուր են:

Թուրքերը բնիկ են և բնակվում են առանձին թաղերում, իսկ հայերը ներս մտած են այստեղ ուսափ առնելուց յետոյ հայաստանի զանազան կողմերից, և բնակվում են նոյնպէս առանձին թա-ղում:

Նուխին ունի իւր չորս կողմը շատ արդիւնա-բեր գիւղեր, աւելորդ չէր լինել մի քանի գըլ-խաւորները այստեղ յիշել Գեօնիւկ, Աղդաշ, Խաչ-մաս, Ղութղաշէն, Վարթաշէն, Սամուղ, Փադառ, Ջագզիկ, Ղարաբուլաղ և ուրիշներ:

Նուխին արդէն վաղուց հռչակուած է իր պա-տուական բրքով—մետաքսով: Եւրոպայի գլխաւոր վաճառանոցներում—Մարսելի, Լոնդոնի, Մոս-կուայի մէջ հնչվում է Նուխուայ անունը, բայց լոողը չը գիտէ թէ այդ պատուական նիւթի ար-տադրող երկիրը որքան աննշան և փոքրիկ տեղ է թողնելով որ ժամանակը իրեն հետ բերէ կրթու-թիւնը և յառաջադիմութիւնը. մենք կը խօսենք այստեղ իւր բրքերի վրայ, որոնք Նուխուայ տուած են մի ընդարձակ առևտուրի նշանաւոր տեղ կով-կասի մէջ:

Այստեղի առևտուրը կայանումէ Ռուսաստանից և Եւրոպայից ապրանք բերելու վրայ և այստեղից դուրս է գնում մետաքս (թել կամ աբրեշում) բոժոժ ողջ կամ ծակ, Ֆրիզօն 1) և Ֆրիզօնէի 2) բուրդ կաշի, մուրթի սարաղան, տորոն, բրինձ, ընկու-զենի կէկուռ, ընկոյզ, շաղանակ: Նուխուայ վա-ճառականների մեծ մասը Ագուլեցիք, Ղարաբաղ-ցիք Գեանջեցիք, սակաւ թւով Սղնախեցիք կամ Շամախեցիք են, հայերը թէև սակաւաթիւ բայց այնուամենայնիւ կարծես թէ տիրապետած լինեն այդ քաղաքին իրենց աշխատութիւններով և ժիր գործունէութիւնով: Նուխուայ առևտուրը իրենց ձեռքին է, իսկ Թուրքերը աննշան են և չեն կա-րողանում հայերի հետ մրցել:

Բոժոժի բերքը սորանից առաջ, շարունակ մի քանի տարի չէր յաջողվում, բայց անցեալ տա-րուանից սկսած մանաւանդ այս տարի յաջող լի-նելուն բաւականին առատ էր. մինչև այսօր Նու-խուայ և իր գիւղերի մէջ առնուած է մօտ 50000 փութ չոր բոժոժ (չորի փութը աժէ 40 մանէթ). ի բաց առեալ քաշուած մետաքսը, որից մինչև այժմ Կ. Պօլսոյ համար դուրս է եկած 400 հակ թել իսկ Մոսկովի համար 350 հակ: 3)

Այստեղ ծախվում են երեք տեսակ թել, Մոս-կուայի, Մարսելի և Կ. Պօլսոյ համար, առաջին երկու քաղաքների համար առնում են բարակ և ընտիր տեսակը փութը 160-ից 180 մանէթ. իսկ վերջինի համար միջակ և հասարակ տեսակը 130-ից 160 մանէթ. հարկաւ այս գները փոփոխականին նայելով թէ պահանջողութիւն կայ կամ չը կայ յիշել քաղաքների համար: Մետաքսի այդպիսի մե-ծաքանակ արդիւնաբերութիւնը բնականաբար դրա-ւած է ժողովուրդը թէ սա և թէ գիւղերում դէպի թթուի ծառի մշակութեան որդնը պահելու համար, որը եթէ չի փչանում առատօրէն վարձատրում է իր վրայ դրած աշխատութիւնը և խնամքը. սա-կայն այդ որդնը պահելուն կերպերը այնքան հին են ինչպէս և հին է նոյն իսկ դորա մեզանում պահելու սկզբնաւորութեան ժամանակը—ահա թերևս այդ պատճառով չէ յաջողվում մեր մէջ: Թէ ինչ կերպով է պահվում, մենք կը խօսենք մեր յա-ջորդ նամակներում մէջ:

Չը մոռանանք այստեղ ասել, որ, մեր այստեղի հայերը որոնք պարապած են և պարապումեն էլ այժմ մետաքսավաճառութիւնով՝ չեն դարձրած ու-շադրութիւն մետաքսը իր կատարելագործութեան հասցնելու ինչպէս Եւրոպայում, իրենք առհասա-րակ առնումեն գիւղացիից քաշած բերածը, և իրօք, գիւղացին, որը ոչ այնքան ժամանակ և ոչ դրամական կարողութիւն ունի, անուշադիր է լի-նում լաւը դուրս բերելու. և մինչև այսօր էլ լավում են գանգատներ ու Նուխուայ մետաքսը խարդախ է դուրս բերուած. ինչ անի խեղճ Ֆաբ-րիկատորը եթէ փութը առնում է 200 մանէթով և երբ նա տանում է բանեցնելու, բացի բաւակա-նին մնացորդներ դուրս գալուց, շատ անգամ, քար, արճիճ, աղ, և մոմ է տեսնում դրած մէջը . . . ահա այսպիսի բաները պատճառ են դառնում, որ մեր երկրի ազնիւ արտադրութիւնը անգամ—ինչպէս է մետաքսը կորցնում է իր արժանաւորութիւնը և այս հանգամանքն էլ շատ անգամ պատճառ է դառնում որ մեր ապրանքները շատ անգամ ցածր գնով են վաճառվում:

Հայերի այդ անուշադրութիւնը մետաքսը իր կատարելագործութեան հասցնելու պատճառ է դա-ռած նրան, որ մեր մէջ չը կան գործարաններ այդ մասին. պատճառ է դառած նրան, որ մեր մէջ կատարելագործելու նշանը չի կայ: Մենք միայն մեզ սրանով կարող ենք մխիթարել որ թէև հա-յերի ձեռքին չը կան գործարաններ. բայց յոյս կայ որ երևան գան (որովհետև երկրի հում բերքը մշակելու յառաջացնելու գաղափարը դեռ նոր է հայերի համար) և շատերին անծանօթ չէ որ տեղ-ւոյս „Ալէքսիէվ“ կոչուած ռուս ընկերութեան շոգիով մետաքս քաշելու ահագին գործարանը * գնած է պ. Միրզօյէվը, որը և այս տարի սկսեց բանեցնել: Կան նաև ուրիշ փոքրեր, բայց ոչ շո-գիով այլ հասարակ կամ կանպանիի չարխեր, *) և սրանցից դուրս բերուած մետաքսը չի կարող համեմատուել վերոյիշեալ գործարանի հետ:

Բաւականացէք այսքանով, յաջորդ նամակովս Ձեզ ուրիշ բաների վրայ կը տեղեկացնեմ:

Նուխի 5 հոկտեմ. 1872.

Մ. Գ. Ասլանեան.

*) Բերդը շինուած է խանութեան ժամանակից ուր կայ նաև արաբական ճաշակով շինուած փոք-րիկ ապարանի:

1) Ֆրիզօն տեղական լեզուով սարթօ որի փութը աժէ 50 մանէթ.

2) Ֆրիզօնէի „ „ լաս—5-ից 6 մ.-ի և այս երկուսն էլ բոժոժից թել քաշելուց յետոյ դուրս եկած մնացորդներն են:

3) Մի հակ թելը 7 փութից է կապվում:

Այդ գործարանը բռնումէ մի ընդարձակ տեղ. որը իր ամեն ապպարատներով աքանչելի է. Ալէկսիէվը բանեցնումէր 500 հոգի այր թէ կին բարակ մե-տաքս (ֆիլատուր) քաշելու. բայց մի քանի տա-րից յետոյ նա ստիպուեց հանգնեցնել գործը երևի անյաջող հանգամանքներից:

*) Կամպանի անունը դրուած է այդ տեսակ չարխերին, այն պատճառաւ, որ սրանից եօթ ութ տարի առաջ կար և Նուխուայ մէջ մի ընկերու-թիւն մետաքս քաշելու և այդ մետաքսին անուա-նել են կամպանիի ընկերութեան մետաքս և նոյն-պէս չարխին էլ կամպանիի չարխ:

ՆԱՄԱԿ ԴՈՒԲԱՑԻՑ

Քաղաքիս ժողովուրդը զբաղվումէ վաճառակա-նութեամբ և արհեստով: Վաճառականութեամբ ա-ւելի պարապվումեն հայերը և հրէաները. Թուր-քերը առևտրականութիւն թէպէտ անումեն, բայց նրա մէջ դեռ զարգացած չեն, սոցա նշանաւոր-ները պարապվումեն միայն տորոնի մշակութեամբ և ասվումեն բօյաղչի (маренщикъ):

Հայ վաճառականների նշանաւորները յարակ-ցութիւն ունին գլխաւորապէս Ռուսաստանի հետ, նրանք այստեղի ամենատեսակ բերքերից տանումեն այնտեղ վաճառելու, որտեղից էլ բերումեն զա-նազան տեսակ մետաքսից. բուրդից և քաթանից գործուած ապրանքներ, պօղվատեայ և այլ մետա-ղեղէն գործիքներ, շաքար, թէյ, խմիչքեղէն և ամէն հարկաւոր մանրուքներ (Галантерейныя вещи) և ծա-խում են տեղս կանխիկ կամ ժամանակի վրա: Հայերի մեծ մասը նիւթական կարողութիւնը վա-տակելու մէջ անհամեմատ ընդունակութիւն ունին, այնպէս որ տասն տարի առաջ դաղարկ ձեռքով Դուբայ եկածը այժմ ահագին գումարներ ունի: Սա մի առանձին ձիրք է:

Արհեստականութեան գլխաւոր մասը Թուրքերի ձեռքին է, որոնց մէջ կան, գտակակար, կօշկա-կար, դերձիկ, հիւսն, արծաթագործ, դարբին և այլն. Նրանք գործումեն նահապետական ձևով և չունին ոչ մտաւոր և ոչ նիւթական միջոցներ իրենց ար-հեստները կատարելագործելու համար:

Թուրքերի ստորին դասը մինչև այժմ պարապ-վումէր մի սոսկալի արհեստով էլ. . . . . մարդա-սպանութեամբ: Գողութիւնը, աւազակութիւնը և յափշտակութիւնը էլ նրանց համար մի առանձին նշանակութիւն չունէր, նրանք շատ ճարտարու-թեամբ գիտէին, այդ ամէնը գործել: Բայց Բա-քուայ նահանգապետ պ. Ստարոսէլսկին, երեք ամիս առաջ Նորին Կայսերական Բարձրութեան հրամանաւ մի առանձին ուշք էր դարձրել Ղու-

---

չառնեն: Ես բոլոր բաները պահանջում են, որով-հետև, չէ թէ հասարակութիւնն է կազմել, բու-ֆետի, ակների, կօնդուկտօրների, և Պօտի Թիֆ-լիզեան երկաթուղու համար, այլ,—Պօտի-Թիֆ-լիզեան երկաթուղին, կօնդուկտօրները, ակները և բուֆետը հասարակութեան համար:

Թէ օրքան ճշմարիտ էք համարում դուք պա-րոններ էս պահանջմունքը—չը գիտեմ, բայց իմ գլուխցաւս այս է:

* * * *

Հասարակական կարծիքը ասում է, որ կօնդուկ-տօրը չը հարբի, բայց մոռանում է այդտեղ մի բան որ մարդս սխալական է, սխալելը մարդուն յա-տուկ է, որ կը նշանակի—թէ սխալելու համար, հարկաւոր է անպատճառ գինի խմել, անպատ-ճառ հարբելու համար, որից կը հետևի ճանապար-հորդների անպատճառ հայհոյվիլը. իսկ հայհոյե-լուցն էլ, կարելի է հետևացնել այն, որ խեղճ կօն-դուկտօրը կատարում է իր մարդկային պարտքը, իր սխալական լինելն է հաստատում, որից պէտք է մենք շնորհակալ լինենք:

—

Գանք հիմի երկրորդ հարցին, երկաթուղու գան-դաղ գնալուն:

Ես համաձայն եմ. այդ պահանջմունքի օրինա-ւոր լինելու մասին, որովհետև, ծանր գնալու հա-մար, մենք առանց էն էլ զօմէշներ շատ ունենք . . . բայց բոլորովին մեղադրել էլ չի կարելի, քանի որ ճանապարհորդները երկաթուղու ծանր գնալու ժամանակին. միջոց կունենան օրինաւորապէս չորս կողմը նայել. և երկրի աշխարհագրական դրութեան հետ ծանօթանալ: Վերջա-պէս կարող են էդ միջոցին և բնական գիտու-թեան հետ ծանօթանալ, որովհետև, շատ կարելի է որ, մի որևիցէ թուփի տակից մի աղուէս կամ նապաստակ փախչի, որը գուցցէ չէին տեսած երբէք ճանապարհորդները:

—

Բուֆէտումը վատ են կերակրում, ասում է հա-սարակական ձայնը. որը իմ կարծիքով դարձեալ չարաչար սխալվում է:

XIX-դ դարը չափաւորութիւն է քարոզում ու-տելու և խմելու մէջ: Իսկ ինչ կը լինէր, եթէ հա-մեղ կերակուրներ պատրաստէին: Բոլոր ճանա-պարհորդները մորեխի պէս վրայ կը թափէին, եղած չեղածը կը խժրէին, իսկ ձեզ յայտնի է, որ որկ-րամոլութիւնը եօթը մահացու մեղքերից մէկն է:

—

Իսկ ինչ որ վերաբերում է ակների բէյլմներից թաչելուն, կոտրվելուն, ուղղադնացների ոտ և գլուխը կոտրելուն, և շատ անգամ կեանքից զըրկ-վելուն, էդ մեղադրանքը ինք ըստ ինքեան կը հերքուի: Առաջին՝ որ, ճանապարհորդներից շատերը 10% արդէն ինը համոզուած լինելով, որ էդ բաներից մէկն ու մէկը անպատճառ կը պատահի, կը ստիպ-վեն զորանով՝ մի շաբաթ առաջ ժամադնացու-թիւն անել, խոստովանել, հաղորդվել, որով կը դառնան, ժամասէր, կրօնասէր, աստուածապաշտ և այլն: Երկրորդ՝ ձեզ յայտնի է, որ աշխարք-հիս երեսին ոչինչ բան հիմնաւոր և մնայուն չէ: Ազգ դայ և ազգ երթայ, իսկ դուք կամենումէք որ Պօտի-Թիֆլիզեան-երկաթուղու ակները,—յա-ւիտեան սաղ-սալամաթ մնայ:

♂

Սաղսալամաթ կը մնայ թէ ոչ, էդ չեմ գիտի, բայց գիտեմ, որ նորերումս մի թարաքեամա թուրք, տեսնելով՝ որ երկաթուղով ձի, գոմէշ, և ուղտեր են բերում, մի կոշտ հայհոյելուց յետոյ Անգլիացոց ասաւ,—մեր գիւղում ձիաներն են արաբէն տա-նում, իսկ էս անիծած գեաւրների արաբէքը ձիա-ներին:

Սխալվում է պ. Թարաքեամէն, Թիֆլիսից մինչի Սուրամ, երկաթուղին է ձիաներին տանում, իսկ էն կողմը, ձիաներն են երկաթուղուն քաշում. . .

♂

Թող ձիաները երկաթուղուն քաշին, իսկ մենք էլ պարոններ, այն մարդկանց խնլքը, որոնք ամ-սոյս 3-ին Ալեքսանդրովսկի բաղում, իրանց իմաս-տուն վարմունքով՝ մեզ մի հետաքրքիր երեկոյթ էին հրաւիրում:

Զանազան խառն բազմութիւն արանց և կա-նանց. ծերոց և տղայոց, իմաստնոց և անբանից, առնում էին մի մարդուց, կտոր կտոր թղթերի վերայ տպած գուշակութիւններ, հինգ հինգ կոպ. վաճարելով:

Առնողներից մեծ մասը օրիորդներ էին: Իւրա-քանչիւր առնող, կարդում էր իր վիճակաթղթի վերայ զանազան իմաստուն-ծակ-մարգարէու-թիւններ, իր ծաղկափթիթ տարիքի, բաղդի, ձըր-տողութիւնների, և այլն այդպիսի բաների վերայ:

Իբրև ֆէլէտօնիստ, իբրև հասարակական լըր-տես, պարտք համարեցի լրտեսել, իմ ծանօթ, մի իմաստուն ընտանիքի օրիորդի վիճակա-գուշակա-կան-թղթի պարունակութիւնը:

Թղթի վերայ գրած էր:

„Աշխատասէր կին ես և ներողամիտ ամէնքի համար (!!!) Մինչի որ, կատարելապէս զգաս քո սիրու նշանակութիւնը, դէպի այն անձը, որին պաշտում ես (. . . .) դեռ շատ կը տանջվիս: Բայց քու տան-ջանքդ(մարթ իմանայ էդ ինչ տանջանք է . . .) կը վերջանայ, երբ որ պսակվիս. . . . և այլն“:

Մնացած խօսքերը չը կարողացայ կարդալ:

Պատուելուհի օրիորդը հառաչելով՝ թուղթը պա-հեց, իսկ իմաստուն մայրն էլ, որ տեղեկացաւ իր աղջկանից գրուածի պարունակութեանը, թեթև կերպիւ ժպտաց:

Օրիորդի հառաչանքը ասենք, թէ՝ փոքր ի շատէ հասկանալի է. իսկ իմաստուն մօր թեթև կեր-պիւ ժպտալու մասին, էրէկ ես բացատրու-թիւն պահանջեցի իմ ճակատագրից:

Իմ էգպիսի պահանջմունքի առիթով, ճակա-տագիրս հետևեալ հարցը առաջարկեց:

—Աշխարքիս երեսին, ամէնից թեթև բանը ո՞րն է:

—Փոշին:

—Փոշուց թեթևը:

—Փետուրը

—Փետուրից թեթևը

—Քամին:

—Քամուց էլ թեթևը:

—Կ ի ն ը:

Ես հասկացայ պարոններ, այն թեթև ժպիտի պատճառը, դուք էլ հասկացաք թէ—ոչ:

Ջաքուճ.

քան բարեկարգելու. որը և կարճ ժամանակի ընթացքում իւր հեռատես գործողութեամբը այնպէս կարգադրեց, որ չատ տարիներով արեան մէջ թաթախված Ղուբան մի չատ խաղաղ կերպարանք ստացաւ. մինչև այժմ որ (միջին հաչուով) Ղուբայու գաւառումը օրէնքան երկու կամ երեք մարդ զնտակի կամ սրերի հարուածներին մատաղ պիտի լինէին, այժմ ահա երեք ամիս է ոչինչ սպանութեան ձայն չենք լսում։

Ցեղիս ժողովուրդը սարսափելի անհոգութեամբ կեանք է վարում, նա ամենևին չի աշխատում յառաջ խաղալ ժամանակի հետ և մասնակից լինել եւրոպական լուսաւորութեանը. նա հոգս չի անում իւր զաւակին կրթել և դաստիարակել քաղաքականութեան մէջ. և ինչպէս կը կարողանայ այս աշխատութիւնները ունենալ երբ ինքը դեռ վաղեմեան քնի մէջ թմրած, մտաւոր զարգացման անսահման կարօտութիւն ունի. և ահա այսպիսի հանգամանքներից էլ չաայլութեան ամենատեսակ չար սերմերը արմատանում են նոցա որդկերանց մէջ մանուկ հասակում, որի դառն հետևանքները լինում է կամ բանտի պատերի տակին վերջացնել իւր թշուառ կեանքը և կամ աքսորուիլ հայրենիքից։

Վերջացնում եմ նամակս զանգատելով խոլերաից, այդ անկոչ հիւրի որ իւր անխնայ հարուածներովը գիւղօրայքում, (երեսուն օրուայ միջոցում) միանգամայն զող ու սարսափ էր գցել գիւղացիների սիրտը, այժմ քաղաքիս վրա էլ սկսել է տարածել իւր մահաբեր թոյնը։ Նրա հարուածին ենթարկվում են իւրաքանչիւր օրը տասնհինգ մարդ, որոնց կէսը հազիւ ազատվում են. հիւանդանողները մեծ մասամբ հրէաներից և թուրքերից են լինում։

Այս րօպէում թուրքարնակ գիւղացիներուն մէկը պատմում էր որ իւրեանց գիւղում (որ բաղկացած է 40 տնից) երկու օրուայ ընթացքում վախճանուել են 47 մարդ. և մի քանիսն էլ հիւանդացած են խոլերայով նրանց համար էլ պատանացու էր առնում խեղճ գիւղացին։

Նոյեմ. 17 ին. 1872.

Անտօն Մէլիք-Գադայեանց։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Ինչպէս լսում ենք Ներսիսեան դպրոցի հոգաբարձուները փոխանակ պ. Յ. Չիթախեանցի որ հրաժարվեցաւ, վիճակ գցեցին երկու կանդիդատների մէջ, որք ձայների մի և նոյն թիւը ստացան ընտրութեան ժամանակ, և վիճակը ընկաւ պ. Ռուբէն Ջալալեանցին։

—

Պ. Անտօն Մէլիք-Գադայեանցը գրում է մեզ Ղուբայից, „Մշակի" 33-որդ համարում իմ նամակի մէջ փոխանակ ասելու. թելիփութը որ երբեմն տեղս 200 մանէթից, 240 մանէթ էր վաճառվում" ապած է 100-ից 140 մանէթ։— խնդրեմ եթէ հարկաւոր էք համարում, ուղղեցէք։

—

Բագուից հաղորդում է մեզ նոյն թղթակիցը, որ ցորենի 25 փութը աժէ 30 մանէթ։ Ոչխարի մսի փունտը—8 կոպ. կամ 10 կոպ.։ Տաւարի (կովի) միսը փունտը 5 կոպ.

—

Ինչպէս լսում ենք, Թիֆլիսում երևեցան խոլերայի նշոյլները։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ժէ. ՆԱՄԱԿ

Պ. Րաֆֆիի ուղևորութիւնից Պարսկաստանում:

—

Դու պահանջում ես գրել քեզ այստեղի Հայերի սովորութիւններից։ Ես կը գրեմ քեզ, թէ որպէս կատարվում են այստեղ հարսանիքները։

Հարսանիքները առհասարակ լինում են աշնան վերջանալուց յետոյ մինչև մեծ պասի զկզբները երբ գիւղացիք հանգստացած էին իւրեանց մշակութիւններից, երբ նոր գինիքը հասունացել էին։

Մի օրինաւոր հարսանիք տևում է եօթն օր և եօթն գիշեր։ Հարսանիքից մի քանի օր առաջ փեսայի հայրը, մի քանի բարեկամների հետ, գնում են հարսի հօր տունը քասըմաթ անելու, այսինքն կտրական անել, թէ որքան բաշլըղ (գլխագին) պէտք էր տուած հարսի հօրը նորա աղջկայ մասին։ Ջուտ փողի հետ ստացվում է փեսայի հօրից և նշանաւոր քանակութեամբ գինի, իւղ, բրինձ, հաց, այլ և մնացու անասուններ։

Երեկոյեան, որոյ առաւօտը պիտի սկսուի հարսանիքը, փեսայի տան առջև մոբթվում է մուսաց ու ն, զըռնա ու դուռնայ են ածում, աղջիկները պար են գալիս նորա չորս կողմով, և դրացիքը, այնտեղ հաւաքուելով, խմում են մի մի բաժակ գինի, բարեմաղթելով, որ Աստուած բարի սհաթի անէ և այլն։ Միւս գիշերով եփում են, և աղապ տղերքը մաղում են հարսանիքի համար թխելու հացերի ալուրը, որը նոյնպէս պատրաստվում է նոյն գիշեր։

Հինայով ձեռքերը ներկելու սովորութիւնը Հայերը առած պիտի լինեն Պարսիկներից։ Միւս մորթելու գիշերը մի աղապ աղջիկ, սկուտեղի մէջ, գլխի վրայ դրած մի քանի քսակ հինայ, մի խումբ այլ աղջիկների հետ, դըհոլ և զուռնայ ածելով, և պար գալով, գնում են հարսնացուի տունը։ Այն գիշեր այնտեղ լինում է հարսանիք և պարահանդէս, որոյ վերջն հարսնացուին առանձին պար են ածում, երկու լաւաչ նորա գլխի վերայ խաչաձև դնելով։ Նորա պար գալը վերջանալէն յետոյ աղապ աղջիկները լաւաշները բաժանում են իւրեանց մէջ, որ Աստուած նրանց էլ մասնակից անէ այդ ուրախութեանը և նրանց բախտն էլ բաց անէ։

Այն գիշեր աղջիկները մնում են հարսնացուի մօտ, քնելու ժամանակ չաղախում են հինան, նախ և յառաջ ներկում են հարսնացուի ձեռքերը, յետոյ իւրեանց ձեռքերը։ Շատերը թաթախում են միմիայն իւրեանց ճկոյթը, որպէս զի իրանք ևս մի օր մասնակից լինեն մի այդպիսի ուրախութեան։

Միւս օրը, վաղ առաւօտեան, փեսայի ազգականներից մի հասակաւոր կին, ձեռքում բռնած մի մեծ փունջ ծաղիկ, մի տղամարդի հետ, որ կըրում էր մի մեծ դդմասրուակ գինի, դըհօլ զուռնայ ածելով, սկսում են պտտել տնից տուն։ Նուիրակ կինը, ամէն մի տուն մտնելով, մատուցանում է գերդաստանի ծերունիին իւր փնջից մի ծաղիկ, և նորա հետի տղամարդը տալիս է մի բաժակ գինի, նոքա բարեմաղթում են, որ Աստուած նոցա որդուն էլ փոխ անէ մի այդպիսի ուրախութիւնը, և հրաւիրում են նորան գալ հարսանիք։

Այդ կերպով մի քանի օրեր չարունակ ճաշի սեղանին հրաւիրվում են տղամարդիք, իսկ երեկոյեան ընթրիքին կանայք։ Իսկ պարահանդեսները և նուագածութիւնները կատարվում գիշերներով։

Հարսանիքի տան դահլճի մի անկիւնում, յատակից բաւականին բարձր, կապած է թախթը, որոյ վերայ նստած է լինում թագաւորը (փեսան). խաչեղբօր ձեռքից բռնած։ Նորա չորեքկողմը պատել են աղապները, նորա մնիստրները։ Փեսան իւր վզէն ձգած ունի կուրծքի վերայից խաչաձև փաթաթած կանաչ-կարմիր գունով մի կերպաս, իսկ աջումը բռնած ունի բաց թուր։ Նա իւր թախտից իչխում է հարսանիքի հանդէսի վերայ։

Նոյն դահլճի կենդրոնումը կանգնած են սազանդարները (նուագածուքը)։ Նոքա ածում են։ Դահլիճը լիքն է բազմութիւնով։ Նոցա բոլորն էլ բռնել են գուանդ, դա մի տեսակ պար է, որ ամբողջ բազմութիւնը, հարիւրաւոր անձներից, բռնելով միմեանց ձեռքից, կազմում են մի չղթայ, որոյ օղակների մէջ տեղ տեղ երևում են աղջիկներ բաց երեսներով, հարսներ և կանայք ծածկուած երեսներով, և լուռ ու մունջ, գայթէ-գայթ, կողքէ-կողք կաքաւում են, զանազան ոլոր, մոլոր չարամանութիւնք կազմելով։ Պարի ձևերը ունեն իւրեանց առանձին նուագածութեան եղանակները։

Պէտք է յիչել որ, ոչ մի կին և ոչ մի աղջիկ չէ բռնում այնպիսի մի տղամարդի ձեռքից, որ նորա ազգակիցը չէր։

Գուանդների վերջը հոգնած բազմութիւնը նըստոտում են հարսանիքի տան պատերի տակով։ Տիրում է ընդհանուր լռութիւն։ Տան դահլճի կենդրոնում բացվում է ընդարձակ տարածութիւն։

Այդ, որպէս թէ թատրօնական բեմի վերայ, յայտնվում են սազանդարները, հագնուած ծիծաղաչարժ կերպով, որք սկսում են ներկայացնել զանազան կատակերգական խաղեր։ Այդպիսի խաղերը թէև տակաւին իւրեանց տղայութեան մէջն են ապրում, բայց յիչեցնում են մեզ, թէ բեմական արհեստը վաղուց ծանօթ է եղած Հայերին։

Չորրորդ օրը փեսայի տանից ուղարկվում է հարսի տունը նանգուշտ, որ կը նչանակէ հաց և միս, որոց հետ և տանում են եղ, բրինձ, գինի և այլ ուտելիքներ։ Այնուհետև բազմութիւնը հաւաքվում է հարսանիքի տանը, և մի ճոխ հացկերոյթէն յետոյ, քահանան օրհնում է նորափեսայի հագուստը, զգեստաւորում են նորան, և ապա բոլորը, բացի փեսայից, դըհօլ զուռնայ ածելով, գնում են հարսնացուի տունը։

Այնտեղ մի թեթև կերուխումից յետոյ, մէջ են բերում հարսնացուի հալաւը, դրած մեծ սկուտեղի վերայ, որոյ մէջ լեցրած էր զանազան մրգեղեններ և քաղցրաւենիք։ Քահանան օրհնում է հագուստը, յետոյ մրգեղէնները և քաղցրաւենիքը բաժանում են բազմութեանը, որք ուտելով խնդրում են, ամուսնացողների համար բախտ և քաղցրութիւն և չատերը տանում են իւրեանց տանը, տալիս են հասած աղջկան, կամ տղային, որ նոքա ևս մի օր արժանի լինեն հարսանիքի ուրախութեանը։

Օրհնած հալաւը հագցնում է հարսնացուին մի կին, որ եղել էր նորա վարժուհին։ Հետաքրքրութեան արժանի է այդ խորհրդական զգեստաւորութիւնը, որ այլ խօսքով կարելի է ասել „աղջկայ ձեռնադրութիւնը կնամարդ լինելու", հին բառերը նշանակութեամբ ասիական կեանքում։ Վարժուհին կապում է նորա ականջները երկկողմանի խլութեան անկջուկով, ասելով, այդպիսի խօսքեր.—„Քո ականջները թող խուլ լինեն ամէն չար բան լսելէն"։ Ապա կապում է նորա բերանը լռութեան նաչմաղով, ասելով։—„Քո լեզուն թող լուռ լինի չար բաներ խօսելուց"։—Յետոյ հագցնում է նորա գլխին ողջախոհութեան կալկուճը, դնում է նորա վերայ փառաց գօտին, *) ասելով.—„Քո գլուխը թող միշտ խոնարհ լինի քո մեծաւորների առջև"։ Վերջապէս ձգում է նորա երեսին ամօթխածութեան քօղը, ասելով.—„Քո դէմքը թող չը տեսնեն չար աչքեր"։ Եւ այնուհետև նորա երեսը մինչև մահ մնում է ծածկուած ամէն աչքերից...։

Բոլոր հալաւները հագցնելէն յետոյ, որոց ամէն մինը ունեն մի առանձին խորհրդաւոր զաղտնիք նորահարսի ապագայի համար, նորա մէջքը պընդում են փեսայի հօր, հարսի սկեսրարի, որպէս նորա հանդերձեալ գերդաստանի նահապետի գօտիով։ Թողութիւն խնդրելով իւր բոլոր ազգականներից, նորահարսը ընկնում է իւր հօր և մօր ոտքը, համբուրում է աղաչելով, որ նոքա իւրեանց կաթը, աղուհացը հալալ անէին նորան, երեք անգամ պտոյտ է գալիս թոնրի, այդ նահապետական օջախի, չորս կողմով, և արտասուքը աչքերում բաժանվում է ծնօղական տնից...

Սոյն միջոցին երաժիշտները ածում են մի զառն եղանակ, որ աւելի նման է թաղման երաժշտական եղանակներին։ Կարծես թէ այդ արտասուական ձայները անլսելի կերպով գուշակում լինէին նորահարսի տխուր ապագան...

Իսկ փեսայի բարեկամները ուրախ են, նոքա, պար գալով հարսնացուի առաջև, հանդարտ քայլերով տանում են նորան։ Տանիքներից վեր են ածում հարսի գլխին ծաղիկներ, մրգեղէններ, և ով որ մօտիկ ազգական էր, մանր արծաթի դահեկաններ։

Ճանապարհի կէսին փեսայի տնից ընդառաջ է գալիս մի կին գլխի վերայ դրած մի աման մէջ կրակ, խունկով ծխած.—այդ փեսայի սիրոյ անուչ հոտութեան արտայայտութիւնն է։ Այնուհետև երևան է լինում փեսան, շրջապատուած իւր աղապներով։ Նա խաչաձև ձգել է իւր վզից մետաքսեայ կանաչ կարմիր գունով մի կերպաս, ցցել է իւր կտակի վերայ գեղեցիկ փետուրներ, և աջումը բռնած ունի բաց սուրը։ Նորա ձախ կողմից, ձեռքէն բռնած, գալիս է խաչեղբայրը, և տանում է ուրցը, դա թագաւորի խաչաձև և դրոշակն է, զարդարած խնձորներով, չամիչներով։ Ամէն մի քայլում փեսային մատուցանում են մի բաժակ գինի, բարձր ձայնով գոռալով, անուշ, անուշ, անուշ...

Փեսան առաջ ընկած, և նորա ետևից հարսը գալով, հասնում են մինչև հարսանիքի տան դըռանը։ Այստեղ կանգնում են նոքա։ Երաժիշտների ձայնը լռում է։ Բազմութեան ամէն մինը ընծայում են արծաթ փեսային։ Մի մարդ ստանում է արծաթը բարձր ձայնով կանչելով, թէ ով որքան տուեց։

Այդ սովորութիւնը կատարուելէն յետոյ, փեսան ներս է մտնում։ Դրան չէմքի վերայ դրած են մի քանի ամաններ, նա ոտքը կոխելով, ջարդում է, և անցանում է...զորանով նա կոտրում է իւր կենակցի կամակորութիւնը, որ այնուհետև դառնում էր նորան հպատակ... և ստրուկ...

Նոյն աւուր կէս գիշերին կատարվում է պսակը համարեա գաղտնի կերպով, որ կախարդները և վհուկները կապուտներ չանէին։ Դոցա առաջն առնելու համար, պսակի միջոցին բաց են թողում հարսն ու փեսայի կոճակները, մի մի կողպած կողպէք դնում են նոցա կրպաններում և կատարում են զանազան թիլիսմանական հնարներ...։

*) Գօտի, կամ գօտիկ պսակի նման մի բոլորակ արծաթեայ զարդ է, որ կրում են իւրեանց գլխին Պարսկաստանի կանայքը, որ խիստ գեղեցիկ ձև է տալիս նոցա գագաթին։

Նոյն գիշերը հարսը մտնում է իւր փեսայի առագաստը։ Իսկ Առաւօտեան մօտ ազգականները պիտի տեսնեն նորա ողջախոհութեան նչանը։ Եւ մի փոքրիկ նախաճաշիկից յետոյ վերջանում է հարսանիքը։

Այդ նկարագրութիւնը հարսանիքի ես տեսել եմ Ատրպատականի գիւղերում, ուր այնպէս սրբութեամբ պահպանվում են մեր նախնեաց սովորութիւնները և աւանդութիւնները։ Բայց քաղաքներում սովորութեանց այդպիսի ձևերը օր ըստ օրէ փոխուելու վերայ են և ամբոխը կորցնում է իւր ժողովրդական առանձնութիւնները։

ԹԻՖԼԻԶԻ ՎԱՃԱՌԱՆՈՑ

(Դեկտեմբերի 6-ին)։

ՈՍԿԻՆ, (պօլուիմպէրիալ). . . .	6 ռ.	19 կ.
ՓՈԽԱՆԱԿԱԳԻՐ (բարաթ) Պօլս.		
վճարելիք (չիրա Օսմանեան) .	6 „	15 „
ԲԱՄԲԱԿԸ Երևանու.	5 „	50 „
„ Ամերիկայի սերմից .	7 „	— —
ՊՂՊԵՂԸ.	12 „	— —
ԵՐԿԱԹ.	3 „	50 „
ՄՈՄ	13 „	— —
ԹԱՄԲԱՔՈՒ Տրապիզօնի . . .	13 „	— —
ՇԱՔԱՐԸ Ռսի (Բրօցկու) . . .	8 „	45 „
„ „ միւս տեսակը . .	8 „	30 „
„ զագրանիցու տրանցիդ.	5 „	90 „
մաքուր վճարած	8 „	80 —
ՇԱՔԱՐԱԻԱԶԸ Ռսի.	8 „	— —
ԲՈՒՐԴԸ Թուչի	9 „	80 „
„ Թարեքեամի , ...	6 „	50 „
ՂԱՀՎԱ Լիվանի լաւը.	14 „	— —
„ Մարտինիկոյի, ցածրը .	չը կայ	
„ Մօկօ, չատ լաւը . . .	16 „	— —

ԱԼԻՒՐԸ կրօճպսչատկայ Ռուսաստանի բէրքը փութը. . . .	3 „	60 „
ԱԼԻՒՐԸ կրուպսչատկա Ախալքալաքի տեղական ջաղացից (Գեանջայում). . . . № 1 փութ	3 „	20 „
„ № 2 „	2 „	40 „
„ № 3 „	2 „	10 „
ԱԼԻՒՐԸ Գեանջու հասարակ . .	1 „	90 „
„ Շօրագեալու	1 „	80 —

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ներսիսեան Հայոց Ազգային-Հոգևոր դպրոցի Հոգաբարձութիւնը իւր խորհրդարանի մէջ նշանակում է աճրդախօսութիւն (տօրգ) գալոց դեկտ. ամսոյ 14-ին առանց կրկնաճրդախօսութեան (պերետօրժկա), առաւօտեան 12 ժամից մինչև կէսօրուայ 2 ժամն լրացած, կապալով (իջարով) տալու Սօղանլուխայ այգին, որ պատկանում է նոյն դըպրոցին։ Պայմանաթուղթն (կանդիցիայ) կարելի է կարդալ Հոգաբարձութեան դիւանատան մէջ ամէն օր, բացի տօներից, առաւօտեան 10 ժամից մինչև 12 ժամն։

Продается въ имѣніи кн. Циціановыхъ половина 48 доли, принадлежащей Александру Константиновичу Циціанову, съ пастбищами, сѣнокосными и пахотными участками, строевымъ лѣсомъ, неразработанными рудниками, минеральными источниками и пр. За подробными свѣденіями обратиться къ г. Умикову. Противъ Анчисхатской церкви, въ домѣ Херхеулидзе.

Բարեկարգված եւրոպական հիւրանոց Ս. Ս. Սվէչնիկովի Փօթիում, բոլոր պարագաներով, սեղանով, բուֆէտով, խոհանոցով, և 16 սենեակներով յանձնվում է չափաւոր գնով:—Պայմանների վերա խօսելու համար, խնդրում են դիմել հիւրանոցի կառավարիչ տիկնոջ Մարիամ Սվէչնիկովին:

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 8 Декабря 1872 г. Ծէրէթէլի և ընկ. (նախկին Գուբէլլիի) տպարան Խմբագիր—Հրատարակող Գրիգոր Արծրունի